

En alternativmedicinsk kontrovers - recension av boken Lex THX

Recenserad bok: Lex THX

Författare: Maria Josephsson.

Förlag: Norstedt, 2022, Stockholm.

I boken berättar idéhistorikern Maria Josephsson om Sveriges största medicinska konflikt och den märkvärdiga veterinären som skapade den. Boken om veterinärmedicinaren Elis Sandberg och kalvthymusextraktet THX är en spännande läsning om en unik och dramatisk svensk medicinhistoria. I det småländska Aneby utspelade sig en medicinsk konflikt utan motstycke. Sandberg tillverkade ett extrakt från kalvbrädd som sas kunna bota cancer och en rad andra sjukdomar. Människor vallfärdade till Aneby för att få injektioner med THX. Uppskattningsvis fick 100 000 personer injektioner med THX mellan 1952 och 1989 vid som mest 25 THX-kliniker i landet. Elis Sandberg var en rikskändis omskriven regelbundet i media. De svenska myndigheterna, först medicinalstyrelsen och senare Socialstyrelsen, gjorde allt för att stoppa verksamheten, men misslyckades trots fällande domar och att prövningar visade att THX sakade effekt mot cancer. Riksdag och regering drogs in i konflikten men det folkliga stödet till Sandberg var stort.

Författaren till boken säger att närstudien av denna konflikt har varit det absolut svåraste hon gjort i sitt liv. Hennes utgångspunkt är idéhistorikerns, inte sanningsvittnets eller medicinarens. Hennes utgångspunkt har varit att Sandbergs idéer, patienternas drivkrafter och myndigheternas och experternas agerande kan förstås i relation till sin samtid. På så sätt är boken inte bara en historia om en mycket egensinnig veterinär, utan också en berättelse om moderniseringen av Sverige och den medicinska vetenskapen. Men det har blivit en bok som jag med stort intresse sträckt läst som en spännande deckare.

I boken redovisas historien uppdelad i några olika faser. Det hela började med att "en forskare föds". När Sandberg fick sin första THX-patient, grannens cancersjuka ko, att mirakulöst tillfriskna väcktes hoppet om att han var cancerens gåta på spåret. Den enda förklaring han kunde se till att lymfomet gått tillbaka var att hans egentillverkade kalvthymusextrakt botat cancer. Hans tes var att i thymus finns nyckeln till kroppens motståndskraft mot sjukdom. Sandberg skulle bli forskare för att visa detta. Han disputerade på Veterinärhögskolan men det vetenskapliga arbetet var gjort utanför akademien. I hela sin verksamhet framhöll Sandberg att det var forskning inte behandling som bedrevs. Initialt var fokuset på tuberkulos men flyttades till en annan av tidens gissel: cancer. En prövning av THX vid akut leukemi på fem patienter försökte de få publice-

rat i tidskriften *Nature*, som refuserade manuskriptet. Under alla år var gränsdragningen mellan forskning, läkemedelsprövning och behandling svår – mitt i detta fanns THX-verksamheten.

Den andra fasen beskriver ”Genombrottet – lysande utsikter på oklart underlag”. Eftersom Elis Sandberg inte var läkare fick han inte själv behandla mänskliga patienter och han hade inte rätt att läsa de journaler som läkarna skickade till honom. I verksamheten var han beroende av att läkarna skicka patienter till honom för att få THX. Den medicinska forskningen var på 50-talet ännu inte så systematisk och rigorös men den utvecklades starkt inom akademien. Sandberg hade en stark tilltro till sin egen forskning, som dock inte följde med i metodutvecklingen. Han var dock mycket påläst inom thymus-forskningen och aktiv i internationellt samarbete.

Den tredje fasen ”Vetenskaplig villervalla” tar upp frågan vem ska få THX. Under 50-talet inleddes en myndighetsledd offensiv mot alla typer av alternativ medicin något som drabbade THX. Hur försvaras verksamheten mot kvacksalverilagen. Myndigheterna är tveksamma till värdet av THX. Expertgrupper tillsattes bland annat ett lärarkollegium vid Karolinska Institutet, som förklarade att THX var överksam. Sandberg reagerade häftigt. Aftonbladet skrev ”Medan de svenska läkarna officiellt förnekar THX fortsätter de att i tysthet rekvirera ytterligare sändningar”. I boken beskrivs hur THX-frågan tas upp i riksdagen, hur myndigheter får uppdrag och forskningsmöjligheter skapas men ändå inte riktigt kan förverkligas. Den forskning som Sandberg presenterade kritiserades för att den ”inte motsvarar de krav på saklighet, som vi måste kräva i våra tidskrifter”. Den medicinska forskningen professionaliserades alltmer. Det räckte inte längre att vara anknuten till en vetenskaplig institution utan man måste också följa strikta regler för forskningens genomförande. Elis Sandberg gjorde ingetdera. Men med ekonomiskt stöd från patienter startar han Institutet för klinisk thymusforskning i Aneby 1964.

Den fjärde fasen ”Mot Småland” beskriver kliniken i Aneby och patienterna. Här framkommer de uppdämda behoven hos patienterna att be sedda och bemötta på ett bättre sätt än vad de upplevt i den konventionella vården. Verksamheten i Aneby mötte ett stort behov. Sjukvårdspolitik hade samstämmigt deklarerat att sjukvårdsbehoven skulle byggas bort. Detta är omöjligt enligt Josephsson eftersom behov och förväntningar förändras i relation till tillgänglighet. Patientengagemanget stärktes genom bildandet av en Riksförening som också utvecklades till en folkrörelse kring THX-verksamheten. Den lobbade för att verksamheten skulle fortsätta vid alla försök att stoppa den som myndigheterna genomförde. Ett exempel är ett bondetåg med 24 bussar till Stockholm. Från 1965 till 1987 innehåller historien om THX nya förundersökningar, rättegångar, domar och överklaganden. Det är en av boken kvaliteteter att på

ett perspektivrikt sätt belysa THX-fenomenet från olika intressenters sida. För detta har ett omfattande källmaterial gått igenom som även kompletterats med ett antal intervjuer, allt noggrant dokumenterat i boken.

Den femte fasen behandlar ”Storhetstiden för THX”. Elis Sandberg hade en osedvanlig förmåga i mötet med patienter, vilket imponerat på Jerzy Einhorn som i olika roller granskat verksamheten (bland annat 1972 års expertutredning). Läkarestudenter fick åka till Aneby för att lära sig empati, konsten att lyssna och att förmedla hopp. Storhetstiden förmörkades av att patienter injicerades med kontaminerat THX i Mjölby med blodförgiftning som allvarlig följd. Ett problem i framställningen av THX är nå den standard som krävs av läkemedel för injektion. Men denna händelse som kunde ha inneburit slutet för THX påverkade inte verksamheten negativt. Stödet för Sandberg ökade.

Den sjätte fasen ”Att skapa en ny THX-patient” behandlar utvecklingen efter regimskiftet 1976 då Socialdemokraterna lämnade regeringsmakten till en borgerlig regering. Detta innebar bland annat en annan syn på naturmedel. Bakom detta fanns enligt författaren en opinion driven av ”lika delar missnöje med den offentliga sjukvården, önskemål om att individen själv skulle få pröva andra alternativ och en växande irritation med stelbenta och klåfingriga myndigheter”. En särskild THX-utredning tillsattes med målsättning att komma med ett förslag som löste THX-frågan. Ja hur och om den löstes – det kan du läsa om i boken.

I bokens avslutning konstaterar författaren att det idag är omöjligt med en konflikt som den om THX. Hon skriver: ”Historien om THX och Elis Sandberg var en perfekt storm skapad av negligerade vårdbehov, luddiga eller obefintliga regler, oförstående och klumpiga myndigheter, och inte minst Elis Sandberg själv: denna märkvärdiga person som vägrade låta sig nedslås oavsett vilka svårigheter han mötte”. Boken ger en intressant och spännande folkhemsberättelse där dynamiken hela tiden utvecklas mellan folket och de styrande, lekmän och experter, landsbygden och centralmakten. Den väl skrivna och väldokumenterade boken rekommenderas varmt till dem som vill öka sin förståelse av kontroverser och deras utveckling men också till dig som vill låta god litteratur baserad på en äkta historia fylla några timmar av ditt liv.

Charli Eriksson

*Senior forskningsspecialist, professor i folkhälsovetenskap
Institutionen för Lärande, Management, Informatik och Etik (LIME),
Karolinska Institutet*